



Foto: A. Bär, NIBIO.

Kulturlandskapsverdier i Vegaøyen verdensarv

– landskapsendringer relatert til historisk og dagens bruk

Vegaøyen fikk verdensarvstatus i 2004 basert på kulturlandskapsverdier og ærfugltradisjon. På den tiden var kulturlandskapet preget av gjengroing som følge av fraflytting og brakklegging. Naturverdiene i ekstensivt drevet slåttemark, naturbeitemark og kystlynghei, og det unike arts-mangfoldet de representerte, stod i fare for å bli borte. Det var også kun få personer som holdt tradisjonen levende med å stelle for og vokte ærfuglene under hekkingen for å kunne sanke den verdifulle ederduna. Vendepunktet kom med verdensarvstatusen og etableringen av særskilte tilskuddsordninger som stimulerer til bl.a. beiting, slått og ærfugldrif. Dette har gitt store utslag og har resultert i markante landskapsendringer.

VEGAØYAN VERDENSARV

- Samspill mellom natur og mennesker

Vegaøyane verdensarv ligger ytterst i havgapet på Helgelandskysten. Skjærgården rundt hovedøya Vega omfatter rundt 6500 holmer og skjær. Folk bosatte seg i område på grunn av rike fiskeforekomster og muligheten til å drive jordbruk. Livet var basert på selvhusholdning. Tilleggsinntekter kom bl.a. fra tradisjonen å vokte ærfugl og ta vare på ederdun som var en ettertraktet handelsvare.

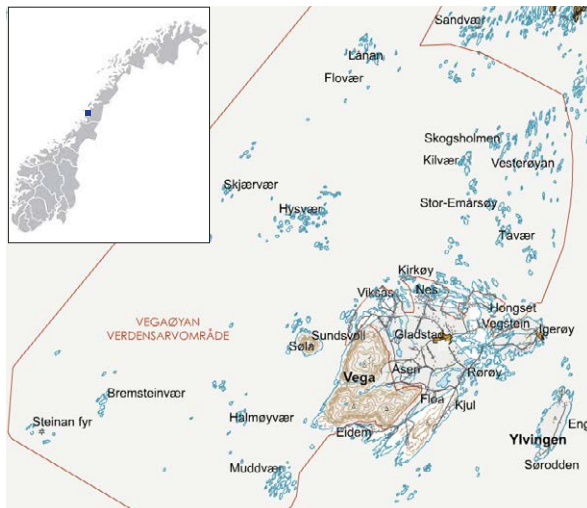


Fig 1. Vegaøyane verdensarv med de viktigste øyvær.

BOSETTING OG AREALBRUK

– Eksempel fra Hysvær

Hysværet er et stort øyvær som består av om lag 200 holmer og skjær. På det meste bodde rundt 120 mennesker i Hysvær (Fig 2B). Folk drev både med fiske og jordbruk. Jordbruksdrifta fulgte faste tradisjoner der de fleste av de 15 bebodde øyene hadde sine innmarkspartier, samt noen utmarksarealer i tillegg til felles utmarksøy. Innmarka ble brukt som slåttemark for produksjon av vinterfôr, mens utmarksøyene var beiteøy for både sau og kyr. Budeiene rodde ut til øyene hver morgen og kveld for å melke kyrne. Øyene besto opprinnelig av mye skinn jord. For å bygge opp jordsmonnet ble det lagt tang på marka i tillegg til husdyrgjødsel og organisk husholdningsavfall. På den måten ble det bygd opp et tykt organisk jordlag med gras- og urterik engvegetasjon. Beiteøyene forble i større grad preget av den opprinnelige heivegetasjonen (Fig 2D). Dette bruksmønsteret vises fremdeles på flybilder, der engpregete innmarksarealer framstår mye grønnere enn de hei-pregete utmarksøyene (Fig 2A). Hysvær ble fredlyst egg- og dunvær i 1891. Hver husstand kunne ha opptil 400 hekkende ærfugl. Ærfuglen ble holdt som et husdyr hvor folk beskyttet fuglene mot rovdyr i den sårbare perioden under hekkingen (Fig 2C). Til gjengjeld høstet folk den verdifulle ederduna etter at fuglen hadde forlatt reiret.

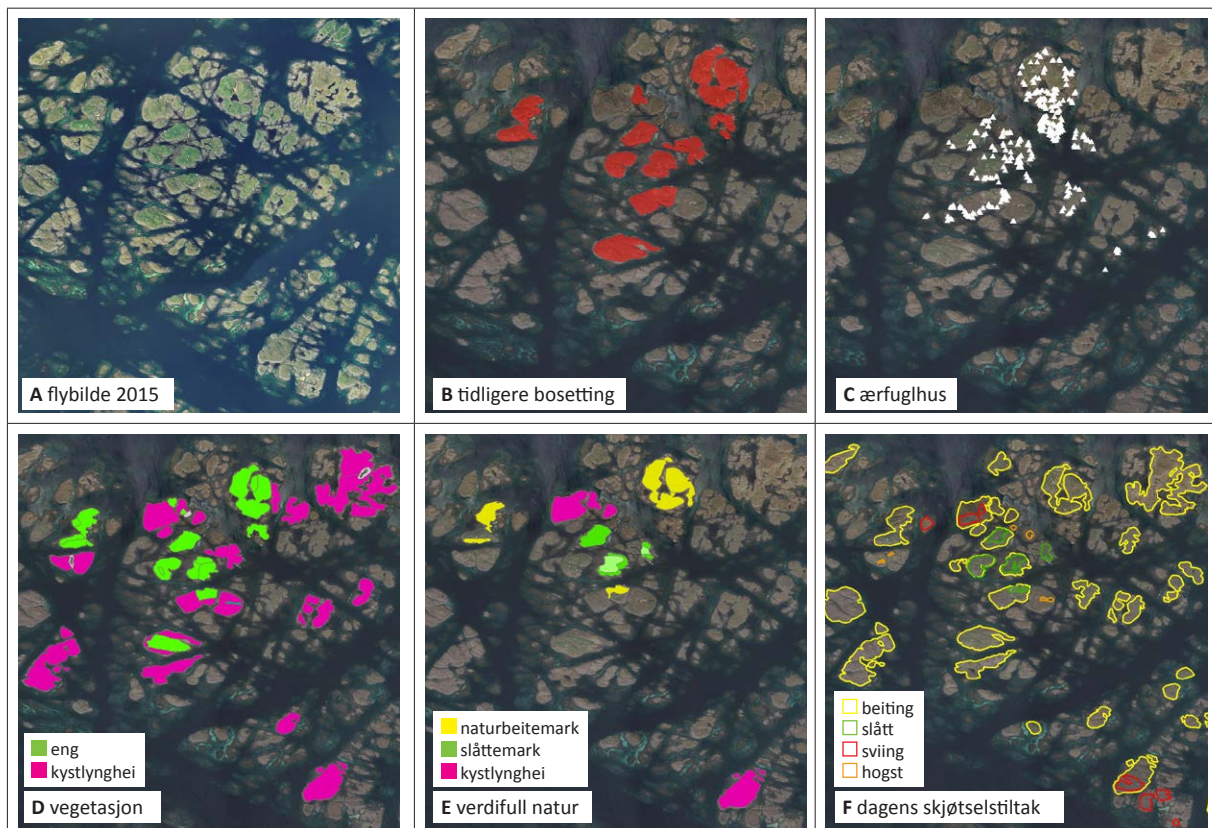


Fig 2. Hysværet -ulike temakart

Spesialisering og teknologisering av arbeidslivet etter annen verdenskrig tvang fiskerbøndene til å velge å enten være fisker eller bonde. Samtidig førte sentraliseringspolitikken på 1960-tallet til at folk flyttet fra øyene og inn til fastlandet. I dag er det ikke lenger noen fastboende i Hysvær. Det spesielle med Hysvær er at mange øyer ble holdt i hevd med slått og beite til tross for fraflytting. Andre steder ble slåtteengene etter hvert brakklagt og beitinga opphørte. Dette har ført til gjengroing og erosjon og dermed tap av de artsrike engene og deres unike artsmangfold.

VERDIER I KULTURLANDSKAP

På grunn av beliggenheten langt ute i havgapet og omfattende fraflytting ble jordbruksarealet på Vegaøyen lite påvirket av intensivering av landbruksdriften etter andre verdenskrig. Derfor er det fremdeles mye artsrik vegetasjon igjen, men som i ulik grad er preget av brakklagging og påfølgende gjengroing.

Verdifulle naturtyper og sjeldne planter

Artsrike slåtte- og naturbeitemarker er et produkt av tradisjonelt, ekstensivt landbruk, der engene beites eller slås en gang seint om sommeren, uten bruk av kunstgjødsel eller innsåing av produktive grasarter. Dette har ført til en sammensetning av konkurransesvake, lyselskende arter tilpasset dette bruksregimet. Slike artsrike slåtte- og beitemarker har blitt svært sjeldne og har i dag status som en (kritisk) trua naturtype i både Norge og Europa (Fig 2E). Kombinasjonen av ekstensiv drift og kalkrik berggrunn har gitt et spesielt stort artsmangfold og forekomst av mange sjeldne arter i Vegaøyen.

Utmarksarealene i Vegaøyen er preget av kystlynghei. Dette er en av de eldste kulturmarkstypene og er i dag, som artsrik slåtte- og beitemark, en truet naturtype. Heiene kunne brukes til beiting også om vinteren på grunn av det vintermilde kystklima med

relativt lite snø og planter som røsslyng og starr som ga tilstrekkelig næring til beitedyra. Brenning av lyngheier og beiting opprettholdt et godt beitegrunnlag og sørget for at arealet ikke grodde igjen med kratt og skog.

Ærfugldrifft

Før Vegaøyen fikk verdensarvstatus var det kun få personer igjen som hold ærfugltradisjonen i gang, dvs. at de stelte reirene, passet på ærfuglen under hekkingen, og sanket og rensket dun etter fuglen hadde forlatt reiret med ungene sine. Tradisjonen fikk et oppsving etter 2004 (Fig 3) da det ble satt fokus på fuglevokternes arbeid, tradisjonen og verdien i ærfugldun.

ENDRINGER I LANDSKAPET UTEN AKTIV FORVALTNING

Kulturlandskap er skapt av mennesker, og aktiv forvaltning er en forutsetning for å ta vare på både kystlynghei og artsrike slåtte- og beitemarker. De største truslene i Vegaøyen har vært gjengroing med kratt og høystauder (Fig 4 A), som følge av manglende beiting og slått, økning av våndbestanden som blottlegger jorda og økt erosjonsfare, planting og spredning av fremmede treslag som sitkagran og buskfuru (4B), samt manglende videreføring av ærfugltradisjon (4C).

AKTIV FORVALTNING AV KULTURLANDSKAPET – SKJØTSEL

For å stimulere til aktiv skjøtsel i form av beiting med sau og storfe, slått, hogst, sviing av lynghei og ærfugldrifft gis det i dag tilskudd gjennom ulike ordninger fra landbruks- og miljømyndigheter. Beitetilskudd er delt inn i ulike soner i forhold til avstanden fra hovedøya for å sikre at også øyer og holmer som ligger lengre unna tas i bruk. Andre tilskudd er rettet mot de mest verdifulle, trua naturtypene som f.eks. slått av slåtte- og lyng-

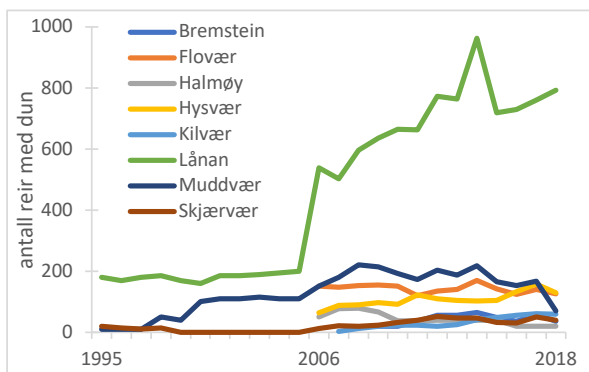


Fig 3. Fuglevokteren passer på Ea under hekkingen og beskytter fuglene mot rovdyr (t.v.). Diagrammet i midten viser antall reir som ble tatt i bruk til hekking av ærfuglene og dermed kledd ut med dun som sankes senere. Ærfuglhan (t.h.). Foto: T.H. Carlsen/NIBIO.



Fig 4. Gjengroing med høystauder, kratt og trær, tilplanting med sitkagran og buskfuru, redusert ærfugl drift (Foto: A. Bär/NIBIO).

brenningskurs for å formidle tradisjonene og holde kunnskapen av den ekstensive driften av kulturlandskapet levende. Fig 5 A viser utviklingen i areal med skjøtselstiltak innenfor hele verdensarvområde, mens Fig 5 B viser status over hvor mye areal i Hysvær som er vegetasjonskartlagt, som utgjør verdifulle/true naturtyper og der det gjennomføres skjøtselstiltak på.

LES MER:

Vegakilden 2020. <https://kart15.nibio.no/vegakilden/>

Næss, I.E. & Johansen, R. 2008. Vegaøyen verdensarv. Fakta- og kulturhistorisk reisebok. Orkana forlag as.

Carlsen, T.H. & Bär, A. 2018. Skjøtselsplan for Hysvær, Vegaøyen verdensarvområde. Slåttemark, kystlynghei og naturbeitemark. NIBIO Rapport 4 (158).

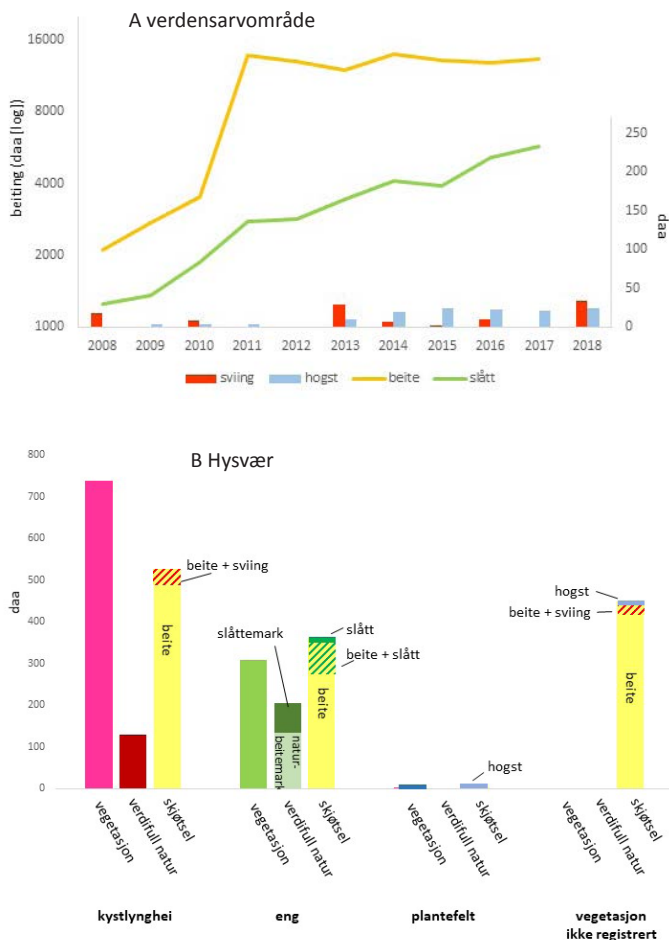


Fig 5. Areal i verdensarvområde med skjøtselstiltak (A). Areal i Hysvær som per i dag er vegetasjonskartlagt, verdisatt og skjøttes aktivt (B).



Fig 6. Skjøtselstiltak som slått, hesjing, beiting og svinging er viktige tiltak for å ta vare på kulturlandskapsverdiene. Foto: NIBIO.

Prosjektet ble finansiert av Landbruksdirektoratet, Stiftelsen Vegaøyen verdensarv, Vega verneområdestyre og Fylkeskommunen i Nordland.

FORFATTER:
Annette Bär